

УДК 340.12:930.1+3435

ФЕДОРЕНКО В.В.

**ВИКОРИСТАННЯ МОРАЛЬНИХ НОРМ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАОХОЧЕНЬ
У МОРАЛЬНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ДІЯЛЬНОСТІ І ПОВЕДІНКИ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

У статті запропоновано філософсько-правовий аналіз використання моральних норм під час застосування правових засобів морально-правового регулювання поведінки і дисциплінованості військовослужбовців. Особлива увага зосереджена на розгляді взаємозв'язку моралі і права в практичній діяльності суб'єктів військового управління, на розгляді моральних основ застосування заохочень.

Ключові слова: мораль, право, взаємозв'язок, дисциплінарна практика, поведінка, дисциплінованість, морально-правові норми.

В статье предложен философско-правовой анализ использования моральных норм при применении правовых средств морально-правового регулирования поведения и дисциплинированности военнослужащих. Особое внимание сосредоточено на анализе взаимосвязи морали и права в практической деятельности субъектов военного управления, на рассмотрении моральных основ применения поощрений.

Ключевые слова: мораль, право, взаимосвязь, дисциплинарная практика, поведение, дисциплинированность, морально-правовые нормы.

In the article the philosophical and legal analysis of using moral norms at application of legal facilities of moral and legal regulation of behavior and discipline of servicemen is offered. The special attention is concentrated on the analysis of interrelation of moral and right in practical activities of subjects of military management, on consideration of moral bases of encouragement application.

Key words: morality, law, interrelation, disciplinary practice, behavior, discipline, moral and legal norms.

Вступ. Зміна військово-політичної обстановки в державі, її євроатлантичне спрямування, співпраця з НАТО, ведення гібридної війни поставили на порядок денний необхідність реформування Збройних сил України (далі – ЗСУ). Одним з елементів системи морально-правового регулювання є використання моральних норм під час застосування до військовослужбовців заохочень. Механізм цього регулюючого впливу в нових умовах потребує наукового дослідження.

Використання моральних норм під час застосування заохочень у морально-правовому регулюванні діяльності і поведінки військовослужбовців ЗСУ вже тривалий час перебуває в центрі уваги вчених-юристів, філософів, психологів, педагогів, військових практиків: Н. Агаєва, А. Романшина, О. Панфілова, Е. Сарафанюка, Л. Снігура, Є. Староконя, С. Скуріхіна, С. Сливки, М. Требіна, О. Хміляра та ін. У межах цих досліджень існує чимало невивчених і суперечливих питань, на що вказують й самі дослідники. Це підтверджує і військова практика з морально-правового регулювання діяльності та поведінки військовослужбовців, а також із використання моральних норм під час застосування заохочень.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей використання моральних норм під час застосування заохочень у морально-правовому регулюванні діяльності і поведінки особового складу ЗСУ.

Результати дослідження. Здійснення воєнної агресії щодо України, ведення гібридної війни на території Донецької та Луганської областей ще раз підкреслює сувору необхідність реформування розвитку ЗСУ як гаранта її оборони, суверенітету й територіальної цілісності.

© ФЕДОРЕНКО В.В. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук (Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова)

Особливості сучасних війн, зокрема і гібридної війни, отже, й особливості підготовки сучасних армій, актуалізують поруч із суто військово-організаційними аспектами і широкий спектр військово-гуманітарних проблем. Особливе місце в цьому проблемному полі посідають питання взаємозв'язку моралі та права у військовій сфері, морально-правового регулювання діяльності і поведінки військовослужбовців. Особливої уваги в цьому контексті потребує дослідження проблеми використання моральних норм під час застосування правових засобів до військовослужбовців. Актуальність зазначеної проблеми підкреслюють і результати проведеного соціально-правового дослідження в частинах та закладах ЗСУ. Тільки 37,8% суб'єктів військового управління взводної і ротної, 41,6% батальйонної ланок свідомо спираються у своїй практичній діяльності на моральні основи застосування заохочень та дисциплінарних стягнень, водночас 68,9% респондентів стверджують, що необхідне і доцільне використання моральних норм під час застосування правових засобів регулюючого впливу на військовослужбовців, а 74,6% респондентів вважають за потрібне наявність методик та практичних рекомендацій щодо використання моральних норм під час застосування правових засобів регулюючого впливу на особовий склад у підрозділах і частинах ЗСУ. Виховання свідомої військової дисципліни, зміцнення законності та правопорядку у військах пов'язано зі своєчасним схваленням позитивних і засудженням негативних дій військовослужбовців, які характеризуються дисциплінарною практикою, тобто накладанням на військовослужбовців стягнень та винесенням заохочень. Дисциплінарна практика формує режим дисциплінованості, тобто внутрішньої потреби діяти відповідно до правових розпоряджень [1, с. 66–67].

Позитивна оцінка вчинків та дій військовослужбовців, яка знаходить вираз в нагородах Батьківщини й інших заохоченнях і виноситься начальниками по службі, сприяє зміцненню статутного порядку й військової дисципліни та стимулює воїнів до більш активної діяльності під час виконання ними своїх службових обов'язків. Заохочення, які застосовуються до військовослужбовців, можна поділити на два види: а) державні нагороди України, які отримують військовослужбовці за мужність, відвагу, проявлені під час виконання військового обов'язку, зразкове управління військами, високі показники в бойовій підготовці, оволодіння військовою технікою та озброєнням, інші заслуги перед Вітчизною, ЗСУ (присвоєння почесних звань, нагородження почесними грамотами Верховної Ради України, орденами і медалями); б) заохочення з боку начальників по службі відповідно до Дисциплінарного статуту ЗСУ.

Висока, насамперед моральна оцінка ратної праці, яка відображена в заохоченнях, є важливим засобом морально-правового регулювання поведінки і діяльності військовослужбовців та зміцнення військової дисципліни. Вона має великий регулюючий і виховний вплив, підвищує їхній моральний дух, сприяє формуванню у воїнів високих морально-правових і бойових якостей. Заохочення як сукупність засобів морального і матеріального характеру, які застосовуються в Збройних силах, устанавлюються державою нормативним порядком і здійснюються адміністративними органами чи уповноваженими на то особами. У цьому проявляється їхня правова природа. Заохочення – правовий засіб стимулювання дисциплінованої поведінки воїнів. Але будьяке, зокрема і матеріальне заохочення, глибоко моральне по своїй суті. Не може бути заохочення морально нейтрального, оскільки будь-яке заохочення потребує передусім моральної оцінки вчинку чи дії військовослужбовця. Це підкреслює той факт, що у сфері застосування заохочень взаємозв'язок моралі та права має універсальний характер і охоплює всі без винятку позитивні засоби регулюючого впливу, є одним із вагомих методів морально-правового регулювання діяльності й поведінки військовослужбовців. Заохочення як метод морально-правового регулювання – це прилюдне визнання командирами і начальниками заслуг підлеглого, що проявляється у формі нагороди або вшанування. Морально-правовий вплив заохочення на військовослужбовця багато в чому залежить від дотримання психолого-педагогічних умов його застосування, основу яких становлять моральні норми. Заохочення – «це система засобів морального і матеріального стимулювання успіхів у службовій діяльності, поведінці військовослужбовця та виконання ним військового обов'язку. В основі заохочення лежить природне почуття самоповаги, самолюбства, потреба у визнанні старань та зусиль» [2, с. 159].

До основних психолого-педагогічних правил застосування заохочень можна віднести такі:

1. Заохочення повинно бути заслуженим. Доцільно не тільки заохочувати результат діяльності, але і враховувати, чи багато сили, старанності, ініціативи вкладено в цю справу. Брати до уваги мотиви діяльності або вчинку.

2. Доцільно заохочувати підлеглих на найбільш важливих, провідних ділянках ратної праці (виконання бойових завдань, освоєння бойової техніки й озброєння, дисциплінованість, бойова підготовка, несення внутрішньої та караульної служби, спорт та інше).

3. Треба утримуватися від повторного заохочення за попередній рівень досягнень.
4. У застосуванні заохочень необхідно дотримуватися методичної послідовності. Старші начальники використовують надані їм права, як правило, після того, як молодші вичерпають свої можливості.
5. Особливу увагу необхідно приділити першому заохоченню. Перша похвала, перше заохочення, яке записане в службову картку, особливо ефективно діє на психіку воїна, залишається в пам'яті надовго, спонукає сумлінно виконувати службові обов'язки.
6. Своєчасність застосування заохочень. Доцільно заохочувати під час ведення бойових дій, занять, стрільб, на оглядах, під час несення служби, бойового чергування, і тим самим спонукати воїнів на більш якісне виконання військового обов'язку.
7. Різноманітність заохочень. Дисциплінарним статутом визначено, що військовослужбовцям строкової служби може бути оголошено одинадцять видів заохочень.
8. Не можна виставляти заохочення як приманку до сумлінної служби, плату за виконання завдань.
9. Гласність заохочення.
10. Заохочення має бути активно підтримано всім особовим складом.

Дотримання всіма командирами психолого-педагогічних умов застосування заохочень, їх творче використання допоможуть перетворити заохочення на вирішальний момент під час виховання дисциплінованості воїнів, свідомого підкорення командирам і начальникам [3, с. 5].

Заохочення є одним із найбільш дієвих засобів популяризації і поширення у військах позитивних прикладів дисциплінованої поведінки, сумлінного дотримання норм моралі і військового права. У всіх статутах українських орденів і в положеннях до медалей, заохочувальної відзнаки «Іменна вогнепальна зброя», заохочувальних відзнак Міністерства оборони України має місце моральний критерій оцінки діяльності і вчинка нагородженого. Так, наприклад, у ст. 44 Дисциплінарного статуту ЗСУ визначено, що відзнакою «Іменна вогнепальна зброя» нагороджує військовослужбовця Верховний головнокомандувач ЗСУ за визначні заслуги в забезпеченні обороноздатності України, недоторканості її державного кордону, підтриманні бойової готовності військ (сил), зміцненні національної безпеки, боротьбі зі злочинністю, захисті конституційних прав і свобод людини та громадянина, за бездоганну багаторічну службу, зразкове виконання військового та службового обов'язку, виявлені водночас честь і доблесть [4, с. 181].

Про тісний взаємозв'язок правових та моральних норм під час застосування заохочень свідчить той факт, що в законодавстві про нагороди велика кількість правових норм не забезпечена державним примусом. Тут діють моральні санкції. Наприклад, невиконання особою, яка нагороджена орденом, медаллю чи відзнакою, якогось зобов'язання, покладеного на неї правовим нагородним актом, не має жодних юридичних наслідків. Відповідно із чинним законодавством, за невиконання обов'язків, які передбачені статутом ордену чи положенням про медаль, нагороджений не може бути позбавлений нагороди, за винятком рішення суду.

Норми права, які не забезпечені державним примусом, не можна вважати абсолютно правовими нормами, це радше морально-правові норми, оскільки встановлюються вони правовими актами, а виконання їх забезпечується мораллю. Ціннісний зміст правових норм, які не забезпечені державним примусом, говорить про перспективу їхньої дії в системі морально-правового регулювання суспільних відносин. Добровільне виконання законів України ґрунтується зазвичай не на страху покарання, а на глибокому розумінні справедливості, розумності й обґрунтованості правових настанов. Доцільно під час регулювання деякої частини суспільних відносин, а саме тоді, коли суспільна небезпека порушення правових норм не є значною, використовувати морально-правові норми, які встановлюються державою, але виконуються під наглядом спільноти. Норми, які закріплені в нагородних правових актах, можуть служити зразком такого регулювання в майбутньому.

Норми права, які регулюють порядок застосування заохочень у ЗСУ, також мають моральну основу, яка служить обґрунтуванням для заохочення підлеглого. Так, у статті з Дисциплінарного статуту ЗСУ підкреслюється, що кожен командир зобов'язаний «заохочувати підлеглих військовослужбовців за старанність, розумну ініціативу та сумлінне виконання службових обов'язків» [4, с. 175]. Вид і характер заохочень визначається начальником залежно від заслуг військовослужбовця, значення його досягнень для підвищення військової дисципліни і бойової готовності підрозділу, частини. Під час визначення виду заохочення враховується характер заслуг військовослужбовця та його ставлення до служби в попередній час. У заохоченнях виражається позитивна моральна оцінка командиром від імені Батьківщини того, що зробив підлеглий. І чим

більше правові акти про заохочення спираються на моральні принципи, тим більшу регулюючу і виховну силу мають заохочення.

Об'єктивно в чинному законодавстві про нагороди проявляється роль права в затвердженні норм моралі. Уся історія українського законодавства про нагороди засвідчує, що останнє служило і повинно служити впровадженню принципів та норм моралі в життя українського суспільства, закріплення їх як важливіших регуляторів суспільних відносин. У законодавстві про нагороди Україна послідовно проводить лінію на підтримку високоморальної поведінки та стимулювання активної життєвої позиції її громадян, яка ґрунтується на любові до своєї Батьківщини, патріотизмі, взаємодопомозі, військовому братерстві й інших моральних принципах. Утверджуючи в морально-правових нормах народне визнання та поширюючи зразки гідної поведінки, право активно впливає на моральний стан країни, формує в громадян високі моральні якості та людські уявлення про моральний ідеал особистості. Право підтримує насамперед дії та вчинки людей, які сприяють формуванню високоморального українського суспільства та його Збройних сил. Моральний характер правових актів про заохочення визначає ступінь їхнього впливу на індивідуальну свідомість воїна. Розумне застосування заохочень підвищує почуття відповідальності за доручену справу, зміцнює віру військовослужбовця у свої сили й здібності, надихає на досягнення нових успіхів у виконанні свого військового обов'язку. Заохочення сприяють розвитку у військовослужбовців старанності, чесності, високої порядності й ініціативи. Водночас варто мати на увазі, що, застосовуючи заохочення до одного воїна, командир показує іншим, до чого вони повинні прагнути, щоби стати гідними захисниками Батьківщини. Як слушно підкреслює Є. Староконь, «виховна сила прикладу ґрунтується на схильності людей до наслідування, на потребі вивчати та переймати досвід оточення, порівнювати його зі своїм» [5, с. 35].

Морально-правовий вплив заохочень на особовий склад здійснюється через суспільну думку, яка виявляється не тільки у вигляді схвальних суджень військового колективу, з яким заохочений перебуває в реальних безпосередніх зв'язках, але і у формі поваги, позитивних дій членів колективу що о заохочених. Морально-правовий вплив заохочень значно збільшується тоді, коли їх застосування спирається на суспільну думку, а суспільне визнання передбачає гласність, яка є важливою умовою найбільшого морального впливу заохочень як на самого заохочуваного, так і на його товаришів. А. Макаренко писав щодо цього, що кожний вплив на особистість повинен бути водночас і впливом на колектив, а кожний дотик до колективу повинен враховувати кожну особистість, яка входить у колектив [6, с. 334]. Якщо принцип гласності заохочень не реалізується в практичній діяльності командира, то народжується оманливе враження, що заохочує не суспільство, а якась особистість. У таких випадках особовий склад засвоює не сутність морального стимулювання, а форму, в якій вона проявляється, хоча форма заохочення може бути і невдалою. Застосоване своєчасно і заслужено, заохочення показує особовому складу, хто може бути прикладом.

Що стосується моралі, то брати приклад із нагородженого заслужено орденом чи відзнакою воїна, якого шанують у частині, дуже важливо. Нагорода Батьківщини – це оцінка ділових та морально-правових якостей людини. Про людину судять не тільки за словами, а і за справами. У зв'язку із цим А. Макаренко зазначав: «Про поведінку людини можна судити за її зовнішніми діями <...>, але внутрішні дії також є певною мірою проявом істинної сутності даної людини» [6, с. 406]. Справи, за які заохочується воїн, – старанність, розумна ініціатива, сумлінне виконання військового обов'язку, точне виконання вимог законів і норм моралі.

Варто мати на увазі, що рівнятися на воїнів, які заохочені, будуть лише тоді, коли військовослужбовця поважають, він і є прикладом не тільки в службі, але й у повсякденному житті, характеризується своєю моральною чистотою. Особливе моральне значення має і особистий приклад командира-вихователя, який заохочує. У чому його моральна сила? Насамперед особистий приклад дає моральне право сержанту, офіцеру виховувати інших. Між їхніми словами та поведінкою повинна бути цілковита відповідність. Без цього порушується моральна логіка процесу морально-правового регулювання діяльності й поведінки особового складу. По-друге, особистий приклад командира є основою авторитету. За його словами та вчинками підлеглі судять про його позитивні якості та недоліки. По-третє, особистий приклад є наочним. По-четверте, особистий приклад – дуже важливий засіб натхнення особового складу, який у важких обставинах бою допомагає підняти дух бійців, уселити в них сміливість, рішучість, мужність. По-п'яте, командир повинен бути прикладом для воїнів у всьому: від зовнішнього вигляду, манер до високих морально-правових і військових якостей.

Практика показує, що ефективність заохочення як важливого засобу морально-правового регулювання діяльності й поведінки особового складу значно знижується, коли командир не враховує індивідуальних особливостей своїх підлеглих. Окремі командири систематично заохочують за успіхи в навчанні тих самих осіб, хоча вони не проявляють особливого старання, а засвоюють програму навчання завдяки своїм здібностям. Інші воїни, які не мають таких здібностей і не отримують високих оцінок, зовсім не заохочуються, хоча ставляться до навчання з більшою наполегливістю й старанністю. Щоби виключити однобокість, вивчити сильні та слабкі сторони особистості заохочуваного, не тільки оцінити кінцевий результат його діяльності, але й зважити ступінь його працелюбності, розумної ініціативи, сумлінності, командир (начальник) повинен спиратися на суспільну думку військового колективу. Це дозволить уникнути можливих помилок під час застосування заохочень та дасть змогу зрозуміти, наскільки людина відповідає вимогам до заохочуваного, який моральний вплив матиме факт її заохочення на інших. В окремих випадках потрібно під час висування підлеглих військовослужбовців для відзначення державними нагородами України обговорювати можливих претендентів на зборах військових колективів, що значно підвищує морально-виховне значення такої нагороди і гарантує вручення нагород тільки гідним. Можна припустити, що не всі претенденти, які обговорювалися на зборах колективу, отримують нагороди. Але сам факт висування їх колективом уже є моральним схваленням їхньої діяльності, визнанням їхніх заслуг. Думка колективу в такому разі є принципово необхідною.

Диференційований підхід до оцінки заслуг заохочуваних воїнів передбачає також правильний вибір виду заохочень. Варто пам'ятати, що деякі заохочення із часом втрачають свою моральну силу, свою ефективність. І не тому, що сама форма заохочення втратила значущість, а тому, що вичерпав себе бюрократичний метод морально-правового регулювання діяльності та поведінки військовослужбовців. Іноді командири не бачать того, що життя, обставини змінюють психологію особового складу, роблять її більш чутливою до змін у зовнішньому середовищі, і діють за шаблоном. Те саме заохочення застосовується масово, зазвичай оголошується до свят чи у зв'язку з підбиттям підсумків якоїсь діяльності тощо.

Необхідно пам'ятати, що в багатьох випадках потрібне практичне впровадження в життя таких ритуалів винесення заохочень, які б більш емоційно впливали на особистість, стимулювали її. Ритуали засвоєні, інтеризовані, перетворені на стійкі компоненти внутрішнього світу воїнів, впливають на їхню поведінку за допомогою системи внутрішніх чинників регулювання самосвідомості та самооцінки, мотиваційної системи настанови, тобто здійснюють саморегуляцію [7, с. 89]. Подяка, оголошена в присутності всього військового колективу авторитетним командиром, буває морально ефективнішою, ніж грошова премія, яка вручена під розписку касиром. Моральне значення заохочення збільшується тоді, коли воно перетворюється на свято, радісну подію для людини. Безумовно, і матеріальне заохочення виконує регулюючу функцію, але лише тоді, коли воно покращує настрої людини, духовно задовольняє та морально стимулює її. Цінний подарунок або грошова премія – це не тільки матеріальна форма визнання її заслуг, але й міра пошани та слави. Остання передбачає не тільки ознайомлення військового колективу з досягненнями заохочуваного, поширення його досвіду, але й усвідомлення воїном своєї позитивної репутації. Пошана і слава є моральною силою для воїна тоді, коли в нього розвинуте почуття самоповаги, коли він із повагою ставиться до суспільного схвалення, критично оцінює свої дії.

Увага здорового військового колективу підбадьорює військовослужбовця, допомагає йому відчувати себе повноправним його членом, стимулює до подальшої активності та сумлінності у виконанні службових обов'язків. Однак варто мати на увазі, що колектив морально стимулює воїна тоді, коли його інтереси збігаються з інтересами інших членів колективу, коли він правильно розуміє їх. Коли ж інтереси не збігаються, у колективі може виникнути конфлікт, який знижує моральний ефект взаємного впливу. Незбіг інтересів особистості воїна з інтересами колективу веде до суперечностей між вимогами статутів і бажанням окремої особистості, що виражається у внутрішній суперечності загальноприйнятій морально-правовій нормі.

Висновки. Отже, суб'єкти військового управління, вміло використовуючи силу суспільного впливу в інтересах морально-правового регулювання діяльності і поведінки військовослужбовців, правильно застосовуючи систему заохочень, можуть успішно вирішувати проблеми зміцнення військової дисципліни, підвищення боєготовності і боєздатності військ.

Список використаних джерел:

1. Скуріхін С. Правове виховання військовослужбовців: поняття і система. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць / за ред. С. Ківалова та ін. Одеса : Юрид. літ-ра, 2004. Вип. 22. С. 63–69.
2. Федоренко В. Військово-правове виховання військовослужбовців: система, організація, оцінка ефективності : монографія. Житомир, 2017. 260 с.
3. Корніяка В. Хто такий командир – вихователь. *Народна Армія*. 2010. 26 травня. С. 5.
4. Статути Збройних сил України : збірник законів, чинне законодавство зі змінами та доповненнями, станом на 14 червня 2017 р. (офіц. текст). Київ, 2017. 444 с.
5. Староконь Є. Психологічні аспекти діяльності та спілкування офіцера. Житомир, 1999. 304с.
6. Макаренко А. Педагогические сочинения: в 8 т. / под ред. М. Кондакова и др. Москва : Педагогика, 1983–1986. 581 с.
7. Афонин Э. Становление Вооруженных сил Украины: социальные и социально-психологические проблемы : монография / под. ред. Л. Сохань, Л. Бурлачука; Национальная академия наук Украины. Институт социологии; Украинское товарищество содействия социальным инновациям. Пер. с укр. М. Цветковой-Верниченко. 2 изд., доп. Киев : НТЦ «Психея», 2014. 476 с.